

אהרן גימאני

איגרות צדקה מקהילות בדרום תימן

תקציר

המאמר עוסק בשתי איגרות צדקה שנתנו חכמים בדרום תימן לעניים נודדים כדי להיטיב את מצבם. איגרת אחת נשלחה על ידי אחד מרבני קהילת אלצ'אהרה לעיר עדן שעזמה היו לה קשרי מסחר, כדי לסייע במתן צדקה לנושא האיגרת הרוצה להשיא את ביתו, ואין הפרוטה מצויה בכיסו. איגרת הצדקה האחרת, המצויה בכתב יד קדום, עוסקת בנושא סיוע מקהילות אחרות, לאחד מבני קהילת העיר עדן שירד מנכסיו. בתיאור האיגרות נדון במבנן, בתוכנן ובלשונון כמו השימוש בשפה הארמית שהייתה שגורה בפי חכמי תימן, בביטויים מלאי הרגש שנועדו לסייע לנושא האיגרת באיסוף הצדקה, וכן באמצעים הספרותיים שהשתמשו בהם החכמים כותבי האיגרות.

מילות מפתח: צדקה, השפה הארמית, חריזה, ראשי תיבות וגימטריות.

פתיחה

במאמר זה נחשוף שתי איגרות צדקה שמקורן בקהילות בדרום תימן. האחת נכתבה על ידי הרב מתנא בן סעדיא מרבני היישוב אלצ'אהרה וממוענת לעיר עדן. איגרת זו ניתנה לעואץ' סאלם אלבציר, שכנראה היה בן הקהילה או אחת מהקהילות הסמוכות, שרצה להשיא את ביתו, אך מצבו היה דחוק ביותר. באיגרת האחרת, יש בקשה לעזור לאחד מתושבי העיר עדן, בנימין בן אברהם, שירד מנכסיו. בתחילה נעמוד הקשרים בין קהילת אלצ'אהרה ובין העיר עדן, ובהמשך נתעכב על מוטיבים ספרותיים בשתי האיגרות ונביא את נוסח האיגרות.

* זהו המאמר השלישי והאחרון בסדרת המאמרים על איגרות צדקה שפורסמו בשני הכרכים הראשונים במעיינות א, ב: "איגרות צדקה לעניים ממשפחות מיוחסות בעיר הבירה צנעא", מעיינות א (תשפ"ג); "איגרות צדקה מחכמי עיר הבירה צנעא", מעיינות ב (תשפ"ד).

1. יהודי אלצ'אהרה והעיר עדן

היישוב אלצ'אהרה נמצא במחוז חובייש שבדרום תימן, וגרו בו כ-150 יהודים. הם התפרנסו מעבודת האדמה, ולרבים מהם היו קשרים אמיצים עם סוחרים מעדן שהייתה רחוקה מרחק של כארבעה ימי הליכה. הגברים שעבדו בעדן עסקו בייצור שיכר לאוכלוסייה הכללית, וכן היו בה גם רפדים ופקידים שעבדו אצל משפחת בֶּנִין העשירה.¹ על הקשרים בין יהודי אלצ'אהרה לעיר עדן למדים גם מבקשה שהם הגישו לאימאם יחיא בשנת תש"ב (1942), בשעה שיצא מצנעא להתרפא במעיינות החמים שבעיר דֶּמַת שבקרבת היישוב צ'אהרה. יהודי אלצ'אהרה שהיו בין הבאים עם רבם הרב עואץ' מתנא לקבל את פני האימאם, הגישו עֶגְלָה מתנה לאימאם והרב עואץ' אף חיבר ברכה ששולבו בה שתי בקשות. בבקשתם הראשונה כתבו:

ליס כ'אפי עלא חצירת מולאנא, אן אחן יו"ד אלצ'אהרה גמיע תאבעין אלמעאש פקט מן עדן. ולא יציר עלינא תעדיב ותגרים ען שאן אלכפאל וקת אלעז לסבב אלמעאש. ועאילתנא ואמואלנא וביותנא דאיימן באקין פי אלקצ'א נצ'רכס בד'אלך אנתו אלמאלכין.

תרגום: לא נעלם מעיני אדוננו, שאנחנו כלל יהודי אלצ'אהרה דורשים את פרנסתנו מעדן בלבד. נא לשחררנו מחובת הערבויות המוטלות עלינו בעת שאנו רוצים לנסוע לצורך הפרנסה. ומשפחתנו ורכושנו ובתינו נשארים תמיד במשפט לעיניכם, בכך אתם הבעלים.²

הרב מתנא בן סעדיא מרבני קהילת צ'אהרה,³ כתב איגרת צדקה שנשלחה לעיר עדן לשם סיוע במתן צדקה, ובראשם נשיא קהילת עדן, הרב בנין בן מנחם משה.⁴ סביר להניח שהוא אביו של הרב עואץ' מתנא הנזכר לעיל שהגיש את הבקשה לאימאם

¹ ראו אהרן גימאני, "סמכותו של הרב יחיא יצחק הלוי בקהילת אלצ'אהרה", איש ימיני – ספר הזיכרון לרבינו יחיא יצחק הלוי זצוק"ל, בעריכת הרב אבירן יצחק הלוי, ג, בני ברק תשע"א, עמ' שמה–שעג.

² ראו אהרן גימאני, "ברכת רב תימני לאימאם יחיא", תהודה 20–21 (תש"ס–תשס"א), עמ' 83.
³ כותב האיגרת, הרב מתנא בן סעדיא, חיבר את הספר "מתן אדם", שהוא לקט פירושים על הלכות שחיטה להרמב"ם. הספר נכתב בשיטת הפרד"ס, ובנוי בצורה של שאלה ותשובה. מדברי ההקדמה של המחבר למדים שהוא הצפין את שמו בשם החיבור "מתן אדם", והמחבר רומז לגימטריה של שמו עם האותיות העולה לסך של 541, כמניין "מ"ו מתנה" (541). המחבר נפטר בעדן בשנת תרע"ד (1914). ראו יהודה רצהבי, תורתן שלבני תימן, קרית אונו תשנ"ו, עמ' קפה.

⁴ הרב בנין ירש מרביו את כהונת הנשיאות ועמד גם בראש בית הדין. נפטר בתשרי תרפ"ג (1922). ראו ראובן אהרוני, יהודי עדן, תל אביב תשנ"א, עמ' 70–86.

יחיא.⁵ באיגרת הוא מזכיר בפתיחה את ראש הקהילה בעדן החכם בנין, כדי לסייע בנושא.

איגרת הצדקה הנוספת היא איגרת צדקה קדומה לאחד מבני קהילת העיר עדן. סביר להניח, שאיגרת זו היא קדומה לשלטון האנגלי בעדן שהחל בשנת 1839 שנה שבה כבשו הבריטים את עדן. הנימוק להשערה זו, משום שהקהילה היהודית בעדן הייתה יחסית מבוססת, וכנראה לא ישלחו מקהילה זו מכתב לעזרה ביד בן המקום כדי ללכת לערי תימן, כדי לתמוך באדם שירד מנכסיו. כמו כן, אין הכרח לומר שהאיגרת נכתבה בעיר עדן, ואולי המבקש הלך מעיר עדן לאחת הערים בדרום תימן, למקום שהכירוהו ושם כתבו בעבורו איגרת זו איגרת הצדקה מצויה בכתב יד שהועתק על פי ההשערה במאות 15–16. כתב היד. הוא העתקה של פירוש המשנה לרמב"ם בערבית (סדר נשים), ומצוי בספרייה הבריטית בלונדון.⁶ הוא מחזיק 211 דפים, ואיגרת הצדקה הועתקה בדף 2 ע"א, עמוד אחד לפני תחילת ההעתקה של כתב היד המתחיל בעמוד ב. מצורת הכתב של האיגרת ניכר שהיא קדומה. כך למשל האות ק נכתבה כשהקו הארוך השמאלי דבוק לגגה, והרב עמרם קרח העיר שזה מאפיין את מסורת הכתיבה של הסופרים הקדמונים בתימן.⁷

2. מוטיבים ספרותיים המופעים באיגרות

מלשון האיגרות עולה כי כותביהן מעורים במקורות היהודיים, והם שילבו בהן ציטוטים רבים מן המקרא וגם משחק עם הפסוקים כדי לייצור חריזה. באיגרות יש גם הרבה רגש שבאמצעותו מנסים לדבר אל ליבם של האנשים. האיגרות עשירות בתוכן אולם הן שונות בסגנון, ולקמן נעמוד על הסממנים הספרותיים הייחודיים המצויים בכל איגרת, ועל מסורת תימן העולה מהן.

⁵ בכתובה מקהילת צ'אהרה, מתאריך ב' בניסן תרפ"ט (12.4.1929) חתם הרב עואץ' את שמו בצירוף שם אביו וסבו: עואץ' בן מ"ו מת'נא בן סעיד. בכתובה מקהילת צ'אהרה, מתאריך כ"ח באדר תרס"ג (27.3.1903), נרשם שם הכלה: חמאמה بنت מ"ו מת'נא סעיד גבלי. סביר להניח שהיא ביתו של הרב מתנא כותב האיגרת. בני משפחה זו נקראו גבלי. מבני משפחה זו נתכנו בארץ בשם הררי, שהוא תרגום של שם המשפחה מהערבית.

⁶ כתב יד פירוש המשנה לרמב"ם בערבית (סדר נשים), הספרייה הבריטית, לונדון Or. 2392. סימנו במתכ"י F. 6056. האיגרת מצויה בדף 2 ע"א. פרטים על כתב היד ראו, G. Margoliouth, *Catalogue of the Hebrew and Samaritan Manuscripts in the British Museum*, Part II, 1965, Manuscript number 455, pp. 81-82. תודתי ליואל אושרי מראש העין שהפנה אותי לאיגרת זו.

⁷ הרב עמרם קרח, סערת תימן, ירושלים תשי"ד, עמ' צג.

עוד יש לציין שבאיגרת א יש אריכות בפירושים וברמזים הקשורים במעלת הצדקה, ובאיגרת ב, יש חריזה לאורך כל האיגרת, ותופעות אלה הן דבר חריג מנוסח איגרות הצדקה המקובלות.⁸

איגרת א: מקהילת אלצ'ארה לעיר עדן

ראשי תיבות וגימטריות – בפתיחה של האיגרת נכתב: **"בינ"ו עמ"י עש"ו צדקה"**. ראשי התיבות הם: בשם ה' נעשה ונצליח. עזרי מעם ה' עושה שמים וארץ. תהלים קכא, ב. ובמילה **צדקה** כנראה רצה לרמוז מלבד משמעות הפתיחה, שיעשו גם צדקה.

באיגרת נכתב: **"בני ברג"ח"** וראשי התיבות הם: **"בישנים רחמנים גומלי חסדים"**.⁹ השווה בבלי, יבמות עט ע"א: **"שלשה סימנים יש באומה זו הרחמנים והביישנים וגומלי חסדים"**.

מקום מרכזי באיגרת מובא לדרשות לפסוק בספר שמות כב, כד: **"אם כסף תלוה את עמי את העני עמך"**, וכותב האיגרת משתמש בראשי תיבות וגימטריות לפרש את הפסוק בקשר למעלת הצדקה.

את המילה **"כסף"** הוא דורש בראשי תיבות: **"כס"ף, לשרואה סכנה פותיח"**, כלומר לפתוח את היד ולתת צדקה, כשרואה עני השרוי בסכנה.

את המילה **"תלוה"** הוא דורש בגימטריה השווה למילה **"אמת"** = 441. והמילה **"אמת"** נרמזת בסופי התיבות של המילים הראשונות בתורה (בראשית א, א): בראשית ברא אלהים, סופי תיבות **"אמת"**, כמנין **תלו"ה**. הדבר בא לרמוז, שהנותן צדקה בעין טובה, כאילו נעשה שותף להקב"ה במעשה בראשית.

את המילה **"עמ"י"**, הוא דורש בגימטריה **ק"ך** = 120. שזוכה וממתק צירופי אלהים שהן כמנין עמ"י.¹⁰

את המילה **"ענ"י"** שבפסוק **"את העני עמך"**, הוא מקשר למילה **"כסף"**. שכן האותיות הבאות אחרי כל אות מהמילה **ענ"י** הן אותיות **כסף**, והכוונה לאותיות בסדר האל"ף ב"ת. אחרי האות **ע'** של עני באה האות **פ'**, אחרי האות **נ'** באה **ס'**, ואחרי **י'** באה **כ' = פ, ס, כ**, שהן אותיות **כסף**. וכן להפך, האותיות שלפני כל אות

⁸ לגבי הנוסח המקובל באיגרות צדקה ראו Aharon Gaimani, "Letters of Charity from Yemen", *Hebrew Studies* 64 (2013), pp. 167-202.

⁹ הרב איתמר חיים כהן העיר לי, שהביטוי בני ברג"ח היה מקובל במקומות מסוימים בתימן ככינוי ליהודים. כשיהודי היה פוגש את חבריו היה אומר להם: שלום עליכם בני ברג"ח.

¹⁰ ראו למשל בספרו של הרב חיים סנואני, ארזי לבנון, יהוד תש"ס, עמ' ל.

מהמילה "כס"ף", הן אותיות עני. וזה סוד הרעיון המובא במסכת שבת קנא ע"ב: גלגל הוא שחוזר בעולם, שנוטל הקב"ה הממון מזה ונותנו לזה. וכן כתב שיש לתת לעני צדקה בעין "טוב"ה. על פי משנה אבות ב, ט: איזוהי דרך ישרה שידבק בה האדם, רבי אליעזר אומר, עין טובה. ועשה גרשיים במילה טוב"ה, בגימטריה 22 כמניין כ"ב אותיות שבהן נכתבה התורה, וכך כאילו קיים את כל התורה.

חילופי אותיות – על מעלת הצדקה הוא דורש את המילה **צדקה** בדרך מיוחדת של חילופי אותיות, וכותב: "כי סוד מעלתה גדול, שאינה מתחלפת בשום פנים, ד"ק ה"ץ". כוונת הדברים: בסוג של חילופי אותיות א"ת ב"ש ג"ר ד"ק ה"צ ו"פ וכו', אם תחליף אותיות צדקה, תמיד ישארו האותיות צדקה. וכך החישוב: האות צ' מתחלפת באות ה', האות ד' באות ק', האות ק' באות ד', והאות ה' באות צ', והאותיות שהתחלפו הן האותיות **הקדצ** = שבקריאתן למפרע הן אותיות **צדקה**. והדבר בא להורות שהצדקה אינה מתחלפת והיא עומדת וקיימת לעולם.

השלמת פסוקים המובאים בראשי תיבות – באיגרת מובאות השלמות של פסוקים בראשי תיבות, ללא ציון מקורם, משום שסמכו על ידיעותיו של הקורא שידע להשלים את הפסוק.

האיגרת פותחת בפסוק: "לה' הישועה לעלם". הפסוק הוא מספר תהלים (ג, ט) והמשך הפסוק המובא בראשי תיבות: "על עמך ברכתך סלה".

באיגרת נכתב: "דכ[תיב] כי ידעתיו למען אשר יצוה את בניו וְבִאֲדִלְצָלְהִינָא וגו' ". הפסוק הוא מספר בראשית (יח, יט), והמשך הפסוק המובא בראשי תיבות: "ואת ביתו אחריו ושמרו דרך ה' לעשות צדקה ומשפט למען הביא ה' על אברהם", בציון וגו' הוא רומז לסיום הפסוק: "את אשר דבר עליו".

השפה הארמית – "וכל מאן דמרחם עליה ומשיזיב ליה, יהיב ליה פרוטה". תרגום: וכל מי שמרחם עליו ומסייע בעדו ייתן לו פרוטה; "בעגלא ובזמן קריבא". תרגום: במהרה ובזמן קרוב; "ידיע לכם" תרגום: ידוע לכם; "ידיע ליהוי לכון" תרגום: ידוע יהיה לכם.

ביטויים מיוחדים – "ויראיכם בשמחת בית השאובה". הַשְׂאוּבָה ולא הַשְׂאוּבָה, וכפי הגרסה של יהודי תימן, והוא במשמעות המים השאובים.¹¹

¹¹ ראו יהודה רצהבי, אוצר לשון הקודש שלבני תימן, תל אביב תשל"ח, עמ' 266, ערך שְׂאוּבָה, שְׂאוּבָה; אהרן גימאני, רבי שלום שבזי: עיונים בקובץ חדש בכתב ידו, רמת גן תש"ף, עמ' 313–314.

איגרת ב: לאחד מבני קהילת העיר עדן

חריזה – כמעט כל האיגרת כתובה בחריזה והיא יצירה נפלאה מאוד. למשל: בפתיחה לאיגרת נכתב: "אשרי משכיל אל דל / לתמוך ידו בעת יָדל / ולהשגיבו ממצוקתו כמגדל / מנדבותו בעת טובו לא יחדל". בהמשך כתב: "ואל יבטח אדם ברוב עשרו / הכמוס באוצרו / ולא יוציא מעשרו / ולא יתן לאלהים כפרו". ובפנייה לתורמים כתב: "והחזיקו בידו / והחזירוהו לכבודו. והמציאו לו ספקו וחפצו / למען ישוב בשלום לארצו. ותהי עינכם עליו / עד שובו לאהליו".

רמיזות – הוא מפנה את תשומת ליבו של הקורא לרעיון מתוך הטקסט המקראי או מן המקורות היהודיים, ומצפה מהקורא לערוך השוואה בין הטקסט שנרמז לבין הנסיבות, הרקע והדמויות. לדוגמה: בביטוי "לחזק ידו מרפיון" רוצה המחבר להפנות את הקורא לפסוק בספר ישעיה (לה, ג): "חזקו ידים רפות"; בביטוי "אשרי עומד לימין אביון" ההפניה לספר תהלים (קט, לא): "כי יעמד לימין אביון".

שימוש במילים נרדפות – דל / אביון; שרי קהילותינו / ראשי גליותינו.

חזרות – חזרות על מילים כמו צדקה, חסד, רחמים, אביון, וכן הפסוק "אשרי משכיל אל דל", והמטרה היא להדגיש את מצבו הקשה של בנימין בן אברהם מעדן. **ביטויים מיוחדים** – "ונשלל ביתו". ביטוי מיוחד, והכוונה שהוא נאלץ למכור את ביתו מחמת עָנִיו; "מלהב אש בוערה". כינוי לגיהנום; "לכן לא יעסוק במלאכת / כי אם עשות משפט ואהבת חסד והצניע לכת". המילה "במלאכת" היא צורת סמיכות, וכתב כך כדי להשלים את החריזה; "כמה שוכן בעליות מרווחים / השכים שואל על הפתחים". צריך לכתוב "בעליות מרווחות", ושינה את המגדר וכתב "מרווחים", לצורך החריזה. וכן המילה "כמה" במשמעות כמו, וזה בהשפעת המילה קָמָא מהשפה הארמית.

3. נוסח האיגרות

איגרת א¹²

איגרת צדקה מקהילת אלצ'אהרה לעיר עדן

להי¹³ הישועה עלעבס¹⁴.

חזקו ידיים רפות וברכים כושלות אמצו¹⁵ בינו עמי עשו¹⁶ צדקה¹⁷.

והיה מעשה הצדקה שלום השקט ובטח עד עולם¹⁸.

אליכם אישים אקרא וקולי אל בני אדם¹⁹, בעלי סודות צפונות, ומשניות והלכות ואגדות, רודפי צדקות²⁰. אל מול הדר[ת], פנת יקרת²¹, עטרת תפארת²², צפירת סגולת כלל אחינו, אנשי גאולתינו, עם הקוד[ש] ברוכי ה'²³, ובראשם הגביר הנעלה, לשם ולתהלה²⁴, אשר שמו נודע בכל גבולי ישראל²⁵, ישמרו האל, החי[כס] השי[לם] בניין בכמיו²⁶ מנחם משה תנצב"ה, והת"ח²⁷ והפרנסים הטובים, וכלל ק"ק [ה]עיר עדן יע"א²⁸, הישרים והנעימים, ילדי איתנים, ונטעי נעמנים²⁹, גזע ישישים³⁰ ועדת קדושים, עדה קדושה³¹, הנקראת מורשה, עדת מי מנה³², קריה נאמנה³³, רודפי

¹² ברשות דניאל הררי, רמת גן.

¹³ במקור נכתב שם הוי"ה ככתיבתו במקרא.

¹⁴ המשך הפסוק בתהלים ג, ט: על עמך ברכתך סלה.

¹⁵ ישעיהו לה, ג.

¹⁶ בשם ה' נעשה ונצליח. עזרי מעם ה' עושה שמים וארץ. תהלים קכא, ב.

¹⁷ כנראה רצה לרמוז מלבד משמעות הפתיחה, שיעשו גם צדקה.

¹⁸ ישעיהו לב, יז. בפסוק נכתב: והיה מעשה הצדקה שלום ועבדת הצדקה השקט ובטח עד עולם.

¹⁹ משלי ח, ד.

²⁰ על פי ישעיהו נא, א.

²¹ ישעיהו כח, טז.

²² שם סב, ג.

²³ על פי ישעיהו סה, ג.

²⁴ שינה את סדר המילים כדי לשמור על החרוז. השווה דברים כו, יט: לתהלה ולשם ולתפארת.

²⁵ בבלי יומא ט ע"א.

²⁶ = בן כבוד מורנו ורבנו.

²⁷ = תהא נפשו צרורה בצרור החיים (על פי שמואל א כה, כט), והתלמידי חכמים.

²⁸ = יעזרם אל.

²⁹ ישעיהו יז, י.

³⁰ בבלי מועד קטן כה ע"ב.

³¹ ראו למשל ירושלמי מעשר שני, פרק ב, הלכה ד.

³² על פי במדבר כג, י.

³³ ישעיה א, פסוקים כא, כו.

צדק, מחזקי כל בדק,³⁴ הגבורים לעמוד בפרץ,³⁵ כחצרון בן פרץ, שאוחזים מעשי אבותיהם בידיהם,³⁶ בני ברג"ח,³⁷ דכ' [תיב] כי ידעתי למען אשר יצוה את בני זבא־לצל־העֶאֱגָ³⁸ וגו'.

וכתי' [ב] אם כסף תלוה את עמי את העני עמך,³⁹ דהיינו⁴⁰ העני שעומד עמך, אם הוא עומד מיצר ודואג מרוב דחקו, הרי הוא כמי שעומד בסכנה. וכל מאן דמרחם עליה ומשיזיב ליה, יהיב ליה פרוטה.⁴¹ וזהו כס"ף, כשרואה סכנה פותח,⁴² ר"ת⁴³ כסף, דהיינו פותח את ידו ליתן צדקה לעני זה.⁴⁴ תלו"ה, בגי' [מטריא] אמ"ת, דכל הנותן צדקה לעני בעין טוב"ה,⁴⁵ מעלה עליו הכת' [וב] כאלו קיים כל התורה כלה, שיש בה כ"ב אותיות, כמנין טוב"ה. וכאלו נעשה שותף להקב"ה במעשה בראשית, שכן תמצא בראשית ברא אלהים,⁴⁶ ס"ת⁴⁷ אמת, כמנין תלו"ה. א"ת, דא שכונתא,⁴⁸ שהוא⁴⁹ מיוחד קבה"ו.⁵⁰ עמ"י, גי' [מטריא] ק"ד, שזוכה וממתק צירופי אלהים שהן כמנין עמ"י. את העני עמך, שכן האותיות שאחר ענ"י, הם אותיות

³⁴ על פי מלכים ב יב, ח.

³⁵ לקוח מהתפילה, מתחילת פסקה הפותחת במילים "אנשי אמונה אבדו", הנאמרת בסליחות של תעניות ובאשמורות. ראו הרב יחיא צאלח (מהר"ץ), תכלאל "עץ חיים", סידור כל תפילות השנה עם פירוש "עץ חיים" למרי יחיא צאלח, מהדורת הרב שמעון צאלח, ירושלים תשל"ט, ג, דף כג ע"א; ד; דף כב ע"א.

³⁶ על פי בבלי ברכות ז ע"א; סנהדרין כז ע"ב, ועוד.

³⁷ = בישנים רחמנים גומלי חסדים. בבלי, יבמות עט ע"א.

³⁸ המשך הפסוק בבראשית יח, יט: ואת ביתו אחריו ושמרו דרך ה' לעשות צדקה ומשפט למען הביא ה' על אברהם.

³⁹ שמות כב, כד.

⁴⁰ מכאן ועד סוף הפסקה, כותב האיגרת מפרש את כל מילות הפסוק.

⁴¹ תרגום: וכל מי שמרחם עליו ומציל אותו, נותן לו פרוטה.

⁴² במקרא נכתב: פוֹתַחַ. הכותב הוסיף יו"ד, לפי מסורת הקריאה של יהודי תימן, הקוראים פוֹתִיחַ. ראו שלמה מורג, העברית שבפי יהודי תימן, ירושלים תשכ"ג, עמ' 133–134.

⁴³ = ראשי תיבות.

⁴⁴ רמז זה כשרואה סכנה פותח, הוא ידוע, אבל במובן אחר. כלומר שאינו נותן צדקה אלא כשרואה שהוא עצמו בסכנה, לכן נחשב לו רק ככסף. מה שאין כן זהב = ז'ה ה'נותן ב'ריא. מקורות בעניין זה ראו אצל הרב מנחם כשר, תורה שלמה, שמות כה, ג, אות לח. כותב האיגרת שינה כאן את הרמז וכתב, כשרואה את העני שהוא בסכנה, פותח את ידו.

⁴⁵ על פי משנה אבות ב, ט.

⁴⁶ בראשית א, א.

⁴⁷ = סופי תיבות.

⁴⁸ ראו למשל תיקוני הזוהר, מהדורת הרב ראובן מרגליות, תל אביב תש"ח, תיקון ל, דף עד ע"ב. הנותן צדקה.

⁴⁹ = קודשא בריך הוא ושכינתיה.

כס"ף.⁵¹ והאותיות שקודם כס"ף, הן אותיות עני. וזהו את העני עמך. גלגל שחוזר בעולם,⁵² שנוטל הקב"ה הממון מזה ונותנו לזה.

ומה טוב חלקו ומה נעים גורלו שנותן צדקה בזמן שיש כסף מצוי בידו, שזוכה ליחיד הדודים והרעים למעלה, ומחבר אשת נעורים עם דודה באהבה ואחוה, ומברח כל הקוצים והחוחים שסובבים את השושנה העליונה. וזוכה לראות פני שכינה, ולעמוד במחיצה העליונה. וכמה הוא נחמד לפני בוראו הרודף אחר הצדקה, כי סוד מעלתה גדול, שאינה מתחלפת בשום פנים, ד"ק ה"ץ.⁵³ ולא דרשו חז"ל להזהיר אלא להזכיר.⁵⁴

ואחר שורותיי אלה, ידיע לכם אחי ומרחמי,⁵⁵ איתנים מוסדי עולם,⁵⁶ אשר שמש נודע בכל שערי תפלה, דומין לסנהדרי גדולה, בצדקה ובמעלה, ידיע ליהוי לכוין⁵⁷ על אודות האיש המסכן הזה, אשר שמו עואץ סאלם אלבציר, שיש לו בת ורוצה להשיאה, ואין בידו שום פרוטה, דחוק מאד.⁵⁸ ומלאו לבו לעשות למול האדונים פתקא זאת, שתחוסו ותשגחו בעין חמלתכם עליו, כיד ה' הטובה עליכם,⁵⁹ כל אחד כפי מה שנדבו לבו. החלש יאמר גבור אני.⁶⁰ ושכרם כפול לפני השב"ה.⁶¹ ובשכר מצוה זו, השב"ה ימלא משאלות לבבכם לטובה, וישלח לכם בן

51 כלומר בסדר אל"ף בי"ת. אחרי האות ע' של עני באה האות פ', אחרי האות נ' באה ס', ואחרי י' באה כ' = פ, ס, כ, אותיות כסף.

52 בבלי, שבת קנא ע"ב: גלגל הוא שחוזר בעולם.

53 כלומר, יש סוגים שונים של חילופי אותיות, כגון, א"ת ב"ש, וכדומה. בסוג של חילופי אותיות א"ת ב"ש ג"ר ד"ק ה"ץ ו"פ וכו', אם תחליף אותיות **צדקה**, תישאר המילה **צדקה**, שהרי צ' מתחלפת באות ה', האות ד' באות ק', האות ק' באות ד', והאות ה' באות צ', הרי נשארו אותיות הקדצ = שהן למפרע אותיות צדקה. להורות שהצדקה אינה מתחלפת והיא עומדת וקיימת לעולם.

54 ביטוי זה שגור בפי יהודי תימן, והוא בא לבטא לשון רכה ועדינה, של ענווה וצניעות בלשונם של מטיפים ומוכיחים. ראו יהודה רצהבי, אוצר לשון הקדש שלבני תימן (לעיל הערה 11), עמ' 11, ערך 'איני כמזהיר אלא כמזכיר'.

55 בבלי שבת לב ע"א.

56 על פי מיכה ו, ב.

57 על פי דניאל ג, יח.

58 בקשה זו לעזרה לנישואי הבת, יש בה להכחיש את הדעה הרווחת, כאילו בתימן המשיא ג'יתו מתעשר מהמוהר. השווה לדברי הנוסע לתימן הרב יעקב ספיר, אבן ספיר, א, ליק תרכ"ו, דף ס ע"א-ע"ב.

59 על פי עזרא ז, ט.

60 יואל ד, י.

61 = השם ברוך הוא. כיוצא בזה, נהגו תלמידי חכמים כשהם מבקשים תרומה או צדקה, לסיים את המכתב במילים: "ויבא שיכמיה" (בראשית לו, יד), ראשי תיבות: שכרך כפול מן השמים.

דוד בעגלא ובזמן קריבא, ויראיכם בשמחת בית השאובה.⁶² ויארץ בימיכם
 ושנותיכם כללכם, גדוליכם וגם קטניכם, נשיכם וטפכם, וירום לרחמכם,⁶³ כן יאמר
 אלהיכם, כי יר.⁶⁴
 [חתימת ראי]: זעיר מתנא בן סעדיא.

⁶² שְׁאוּבָה, כגרסת יהודי תימן.

⁶³ ישעיהו ל, יח.

⁶⁴ = כן יהי רצון.

איגרת ב⁶⁵

איגרת צדקה לאחד מבני קהילת העיר עדן

לקי"י, ⁶⁶ בעי"ד. ⁶⁷

אשא עיני אל ההרים מאין יבא עזרי. עזרי מעם ייי עשה שמים וארץ. ⁶⁸ אשרי משכיל אל דל ביום רעה ימלטהו ייי. ⁶⁹ לקדושים אשר בארץ המה ואדירי כל חפצי בם. ⁷⁰ אשרי משכיל אל דל / לתמוך ידו בעת ידל / ולהשגיבו ממצוקתו כמגדל / מנדבותו בעת טובו לא יחדל. אשרי עומד לימין אביון ⁷¹ / לחזק ידו מרפיון. ⁷² אשרי משביע נפש שוקקה ⁷³ / ועושה חסד משפט וצדקה. ⁷⁴ אשרי מביט לעין תדמע ⁷⁵ / וצעקת ענוים ישמע. ⁷⁶ לכן לא יעסוק במלאכת / כי אם עשות משפט ואהבת חסד והצניע ⁷⁷ לכת. ⁷⁸ להיות עליו סתרה ⁷⁹ / מלהב אש ⁸⁰ בוערה. יום יהפכו הזידנים ⁸¹ / ויתרגשו השאונים ⁸² / ויסוב כוס היגונים ⁸³ / מלא רוש פתנים ⁸⁴ / וכלים מכלים

⁶⁵ בתוך כתב יד פירוש המשנה לרמב"ם בערבית (סדר נשים), הספרייה הבריטית, לונדון. Or. 2392, דף 2 ע"א. האיגרת קרועה בחלקה התחתון השמאלי וכן בסופה.

⁶⁶ = לישועתך קויתי ה' (בראשית מט, יח).

⁶⁷ = ברוך עוזר דלים. מקור הביטוי "עוזר דלים", בברכת "אמת ויציב", הברכה שלאחר קריאת שמע בתפילת שחרית.

⁶⁸ תהלים קכא, א-ב.

⁶⁹ שם מא, ב.

⁷⁰ שם טז, ג.

⁷¹ על פי תהלים קט, לא.

⁷² על פי ישעיהו לה, ג.

⁷³ על פי תהלים קז, ט.

⁷⁴ ירמיהו ט, כג.

⁷⁵ על פי ירמיהו יג, יז.

⁷⁶ על פי איוב לד, כח.

⁷⁷ במקרא נכתב: והצניע. הכותב הוסיף יו"ד, לפי מסורת הקריאה של יהודי תימן, הקוראים והצניע. ראו מורג, העברית שבפי יהודי תימן (לעיל הערה 42), עמ' 133–134.

⁷⁸ מיכה ו, ח.

⁷⁹ סתרה במונח של מגן ומחסה. והוא על פי דברים לב, לח.

⁸⁰ על פי יואל ב, ה: כקול להב אש אכלה קש. ורומז לעונש גיהנום, וכן בהמשך דבריו באיגרת, מדבר על סופו של האדם לאחר מותו.

⁸¹ נראה שהוא על פי תהלים קכד, ה: המים הזידונים, והכותב החליף חולם בצירי בשל מבטא מקומו.

⁸² ייתכן שרומז לגיהנום, שאחד משבעה שמותיו הוא בור שאון. ראו בבלי שבת יט ע"א.

⁸³ על פי חבקוק ב, טז: תסוב עליך כוס ימין; יחזקאל כג, לג: שכרון ויגון תמלאי כוס.

⁸⁴ על פי דברים לב, לג.

שונים.⁸⁵ יום לא יועיל הממון⁸⁶ / ולא הרבות העון. יום יקצור כל אדם אשר זרע / וישבע מפרי פיו⁸⁷ אם טוב ואם רע.⁸⁸ ויופיע על הצדיק צדקו מן השמים / וזרח בחשך אורו ואפלתו כצהרים.⁸⁹ ונר צדקו ישמח⁹⁰ / וארוכתו מהרה תצמח.⁹¹ ולחמו אשר שלח על פני המים ימצאנו⁹² / וחסדו לא יסור ממנו.⁹³

על כן יאות לכל איש להחזיק במצות הצדקה ולא ירפיה / כי חן וכבוד⁹⁴ ומרפא בכנפיה.⁹⁵ ואם זרע בן אדם בבקר את זרעו / אל יניח ידו בערב מהשקות את נטעו. כי איננו יודע השמן יהיה אם רזה⁹⁶ / ולא איזה יכשר הזה או זה.⁹⁷ ואל יבטח אדם ברוב עשרו⁹⁸ / הכמוס באוצרו⁹⁹ / ולא יוציא מעשרו¹⁰⁰ / ולא יתן לאלהים כפרו.¹⁰¹ כי עשה יעשה לו כנפים / כנשר יעוף השמים.¹⁰² כי פתע הזמן יבגוד¹⁰³ בריעיו / ויעקור נטע שעשועיו.¹⁰⁴ הלא נודע את אשר עשה מלפנים / באנשים איתנים. כמה

- 85 אסתר א, ז.
 86 על פי משלי יא, ד.
 87 על פי משלי יג, ט.
 88 קהלת יב, יד.
 89 על פי ישעיהו נח, י.
 90 על פי משלי יג, ט.
 91 על פי ישעיהו נח, ח.
 92 על פי קהלת יא, א.
 93 על פי שמואל ב ז, טו.
 94 תהלים פד, יב.
 95 מלאכי ג, כ: וזרח לכם יראי שמי שמש צדקה ומרפא בכנפיה. הצדקה בפסוק זה נדרשה על מתן צדקה, למשל במדרש תהלים (בובר), מזמור מא נכתב: מהו שמש צדקה ומרפא, אותה צדקה שעשיתם עם עניים עומדת וזרח לכם, ומרפא אתכם ביום הדין הגדול, וכן הוא אומר הלוא פרוס לרעב לחמך [וגו']. ראו גם ילקוט שמעוני, תהלים, רמז תשמא.
 96 על פי במדבר יג, כ.
 97 על פי קהלת יא, ו.
 98 על פי תהלים נב, ט.
 99 על פי דברים לב, לד.
 100 הכוונה לנתינת מעשר לצדקה מהעושר שנתן לו ה'. והוא על פי דברים יד, כח: "מקצה שלש שנים תוציא את כל מעשר תבואתך".
 101 תהלים מט, ח.
 102 משלי כג, ה. והכוונה לעושר שיש לאדם שיפרח ממנו, כפי שנכתב בפסוק הקודם: אל תיגע להעשיר מבינתך חדל.
 103 במקור נכתב: יבגוד הזמן. מעל המילה **יבגוד** נכתבה האות ב, ומעל המילה **הזמן** נכתבה האות א, והכוונה היא לשפול מילים שיש להפוך את סדר המילים ולקרוא: הזמן יבגוד.
 104 ישעיהו ח, ז.

מלך ממלכותו הורידוהו¹⁰⁵ / ובחבלי עוני לכדוהו.¹⁰⁶ וכמה שוכן בעליות מרווחים¹⁰⁷ /
השכים שואל על הפתחים.¹⁰⁸ וכזה וכזה הזמן עושה¹⁰⁹ / בדוק ומנוסה.
ועתה אודיע לכבודכם רְבוּתִינוּ / שרי קהלתינו / ראשי גליותינו¹¹⁰ / סגולת
קניינינו / וחפץ עניינו. מחזקי הבדק¹¹¹ / אנשי האמת¹¹² והצדק. ישראל השוכנים
בערי תימן / ישמרכם האל הנאמן¹¹³ / ויזכה אתכם לראות צנצנת המן¹¹⁴ / כן יאמר
האל הנאמן. כי בא אליכם זה האביון, והוא טוב מבני טובים,¹¹⁵ מקהל קדוש
מדינת¹¹⁶ עדן, ושמו בנימין בן אברהם. וכבר נתיסר בממונו, ונשלל ביתו וירד
מנכסיו. ויהי בלבו מורך¹¹⁷ / מחסרון כל צורך / וחתחתים בדרך.¹¹⁸ ולא זכר בעניו
/ כי אם אדון העולם ודיו¹¹⁹ / ונדבת נחלתו מחמד צביו.¹²⁰ הם עם הקדש¹²¹ ברוכי
יין¹²² / ההולכים בתורת יין.¹²³

ואתם רבותינו עשו עמו חסד ורחמים,¹²⁴ כי בא אל הדרת [כבודכם]¹²⁵ / ויחרד
לקראתכם¹²⁶ / ותעזרו אותו בכל מאודכם¹²⁷ / ותעניקוהו כמסת ידכם / ו[נתתנו]

- 105 הכוונה כמה מלכים ממלכותם הורידום.
106 על פי איוב לו, ח.
107 על פי ירמיהו כב, יד.
108 כלומר השכים בבוקר וכבר אינו עשיר, אלא עני השואל על הפתחים, דהיינו מקבץ נדבות
בפתחי הבתים.
109 על פי שופטים יח, ד.
110 על פי בבלי סנהדרין ה ע"א.
111 על פי יחזקאל כז, כז.
112 על פי שמות יח, כא.
113 דברים ז, ט.
114 ראו שמות טז, לג, והוא על פי מדרש תנחומא (ורשא), שמות, פרשת בשלח, סימן כא, שאליהו
עתידי להעמיד לישראל צנצנת המן.
115 על פי משנה שקלים ה, ו.
116 במובן עיר גדולה.
117 על פי ויקרא כו, לו.
118 קהלת יב, ה.
119 על פי מדרש הגדול לר' דוד עדני, ירושלים תשל"ח, בראשית כא, לג, עמ' שמה.
120 כלומר בעניו זכר רק את ה' שיעזרהו, ואת נדבת עמו. נחלתו – עם ה'. צביו – לשון יופי, הדר,
תפארת.
121 ישעיהו סב, יב.
122 שם סה, כג.
123 תהלים קיט, א.
124 שם קג, ד.
125 יש קרע באיגרת וההשלמה אינה וודאית, וכן ההשלמות בהמשך האיגרת.
126 על פי שמואל א טז, ד; שם כא, ב.
127 ובכל מאדך (דברים ו, ה) – בכל ממונד, משנה ברכות ט, ה.

עליו מהודכם¹²⁸ / והשפעתם לו מכבודכם. ומהרו ועשו¹²⁹ / ואל תשאלו ואל תנסו.¹³⁰
 ו[שמחו] את לבו / והניחו לו מעצבו.¹³¹ והחזיקו בידו / והחזירוהו לכבודו. והמציאו
 לו ספקו וחפצו / למען ישוב בשלום לארצו. ותהי עינכם עליו / עד שובו לאהליו. כדי
 שישתבח בטוב זכרכם / וישיח בגודל פארכם. כי שמכם יצא בנדבות /
 ובמפעלו[תיכם] הטובות / אשר ירשתם אותה מהאבות / וכהנה עמכם רבות.¹³² והם
 דרכי הצדקה וגמילות חסדים / אשר המה גדולים מהקרבת התמידים.¹³³ והם
 הסיבה והעלילה / ל[קרב] קץ הגאולה.¹³⁴ והכל ידוע לכבודכם / וסדור בלימודכם.
 הבהו¹³⁵ יענה תפילותיכם[ם] / וימלא לטובה כל משאלותיכם / ויטיב את שמכם /
 ויחיש קץ גאולתכתם / ות[ראו ...] את משיחכם. וישמיע אתכם ואת כל ישראל
 חברים / קול קורא בהר[ים]. שובו[ן] לבצרון אסירי התקוה¹³⁶ / כי באו ימי משוש
 וחדוה. ושובו בנים לגבול[ם]¹³⁷ / [מעתה ועד] עולם. אנס"ל.¹³⁸ אל ישוב דך נכלם עָנִי
 ואביון יהללו [שמך]¹³⁹ [...].

על פי במדבר כז, כ.	128
משנה עירובין ו, ב.	129
על פי זוהר, מהדורת הרב ראובן מרגליות, ירושלים תשכ"ד, שמות, פרשת בשלח, דף נב ע"ב.	130
על פי ישעיהו יד, ג.	131
על פי איוב כג, יד.	132
ראו סוכה מט ע"ב: "גדול העושה צדקה יותר מכל הקרבנות".	133
ראו בבא בתרא י ע"א: "גדולה צדקה שמקרבת את הגאולה".	134
= המקום ברוך הוא וברוך שמו.	135
זכריה ט, יב.	136
ירמיהו לא, טז.	137
= אמן נצח סלה לעד.	138
תהלים עד, כא.	139

צילום האיגרת

כתב יד פירוש המשנה לרמב"ם בערבית (סדר נשים), הספרייה הבריטית,

לונדון Or. 2392

